

Джерела до вивчення деревообробних ремесел Східного Поділля

У статті на основі як раніше опублікованих, так і вперше залучених до наукового обігу відомостей відображається комплекс джерел, до вивчення деревообробних ремесел Східного Поділля. Основну увагу звернено на архівні і власні польові матеріали автора, як найбільш інформативні.

Ключові слова: джерела, деревообробка, ремесла, польові матеріали, музейні колекції, архіви, Східне Поділля.

Досліджуючи матеріальну культуру українського народу неможливо не звернути увагу на досить значний пласт у ній різноманітних промислів та ремесел. Серед яких у всі часи особливе місце належало деревообробним, адже їх вироби супроводжували людину протягом всього її життя. Але якщо з давніших часів про деревообробку ми можемо дізнатися лише з обмежених, через погане збереження дерева, археологічних знахідок. То вже XIX-XXI століття дають нам більш значний комплекс джерел, не лише в загальному по Україні, а й в окремих історико-етнографічних регіонах. Не є виключенням і регіон Східного Поділля, для розкриття стану деревообробних ремесел якого необхідно залучити досить широку джерельну базу. Її комплекс становлять різноманітні архівні і опубліковані матеріали, експонати з музейних колекцій та польові етнографічні записи. З цього комплексу отримуємо основне завдання написання статті – детальний огляд відомих на сьогодні джерел, що тією чи іншою мірою розкривають деревообробні ремесла на території Східного Поділля. При цьому основною метою є дослідження джерельної бази кінця XIX – початку XXI ст., такого важливого наукового напрямку, як вивчення кустарних промислів загалом і деревообробки зокрема.

Розпочнемо розгляд з писемних, але ще не введених в науковий обіг архівних джерел. Їх комплекс становлять матеріали справ з Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державних архівів Він-

ницької та Хмельницької областей, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та архівних наукових фондів рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

Найбільше відомостей з досліджуваної теми вдалося віднайти у фондах Державного архіву Вінницької області. Це переважно справи державних установ 1920-х рр., що стосуються певних статистичних даних. У фондах місцевих революційних комітетів (ф. р. 3419, 3881, 4933), яким, як відомо, належала вся повнота влади на місцях в перші роки радянської держави, зберігаються накази щодо реєстрації кустарних виробництв. Адже тільки зареєстровані кустарі і ремісники визнавалися владою і не піддавалися націоналізації чи конфіскації [1]. В них також збережено укази щодо охорони лісів, за якими заборонялася їх незаконна вирубка і продаж, за що передбачалося накладення штрафу до 50000 крб. або тюремний термін до трьох місяців [2, 3].

Матеріали обстежень кустарної промисловості Подільської губернії у 1924 р. віднайдено у фонді Подільської губернської інспектури робітничо-селянської інспекції (ф. р. 991). Це обстеження було проведено Губернським Статистичним Бюро шляхом анкетування сільських рад. Після оброблення цих анкет виявилось, що деревообробним промислом займались в 1358 селах 8382 господарства, в яких працювало 9253 майстрів і членів їх сімей. Також обстеженням було встановлено

основні причини виникнення нових деревообробних господарств на території губернії та зазначено про існування двох Союзів кустарно-промислових товариств [4].

У фонді Вінницької окружної планової комісії при окружних виконавчих комітетах ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф. р. 154) знаходяться документи щодо проведеного у 1924-1926 рр. обстеження кустарних промислів Вінницької округи. На його потреби з місцевого бюджету було виділено 2205 руб., що дало змогу провести облік не просто розсиланням анкет, а здійснити повне експедиційне обстеження. Таким детальним обстеженням по окрузі всього було зареєстровано 2039 господарств, зайнятих обробкою дерева, з 2435 майстрами. До яких віднесено господарства бондарів, столярів, стельмахів і колісників. Крім того, обстеженням зібрано відомості про середній заробіток та тривалість робочого дня майстрів деревообробки [5].

Фонд Могилівського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ф. р. 489) містить матеріали доповідей і звітів окружних установ та окружного виконавчого комітету щодо виконання плану малими державними підприємствами. Зокрема в них зазначається, що державна бондарна майстерня в Могилівській окрузі за 1928-1929 рр. виконала план лише на 58,3% через недостатню кількість кваліфікованих бондарів і матеріалу [6]. Окремі відомості щодо стану лісового господарства зустрічаються також в фондах Подільської губернської ради народного господарства (ф. р. 992) та Подільського губернського прокурора (ф. р. 1882) [7, 8].

У фондах Державного архіву Хмельницької області зберігаються матеріали Кам'янецького статистичного бюро виконавчих комітетів повітових (згодом окружних) рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ф. р. 735, 856) [9, 10, 11]. У них знаходяться цінні статистико-економічні дані, зокрема описи кустарних підприємств, артілей та частина матеріалів всесоюзного перепису дрібної і кустарної промисловості, проведеного окружним статистичним управлінням в кінці

1929 – на початку 1930 рр. Тут представлені зразки агітаційних матеріалів які розповсюджувались по селах перед проведенням перепису. В них вказувалося, що він має на меті: «Вишукати найвірніші шляхи допомоги дальшому розвиткові кустарних промислів і ремесла». Збережено тут і окремі бланки цього перепису, які свідчать про досить точні його дані.

У Центральному державному історичному архіві України м. Києва зберігається інформація з нашої теми в фонді Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора (ф. 442), здебільшого в звітах про кількість фабрик і заводів та продаж лісових матеріалів на території Подільської губернії. Тут, зокрема, зазначається, що з 1878 р. по 1881 р. казенного лісу було продано на 877228 р. 57 коп., з них євреям 657716 руб. 82 к. і селянам 219511 руб. 75 коп. Що, в свою чергу, свідчить про засилля перекупників при продажу лісу [12, 13].

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України віднайдено декілька фондів, в яких частково відображено відомості з досліджуваної теми. У фонді Ради промислової кооперації Української РСР (ф. 828) зберігається інформація про кустарну промисловість у Могилівській окрузі. Збиралася вона Окружним Статистичним Бюро у 1926 р., у ній повідомлялося, що кількість осіб, зайнятих бондарством, становила – 240, столярством – 840, стельмаством – 178, виготовленням сит та решет – 19, плетінням кошиків – 14, виготовленням ложок – 15, токарством – 4 [14].

Фонд Державного планового комітету Ради Міністрів УРСР (ф. 337) містить статистичні дані, зібрані різними організаціями, щодо кількості кустарів в УРСР та звіти про стан кустарної промисловості на середину 1920-х рр. [15]. Відомості про діяльність подільського губернського лісового комітету, на початку радянської влади, висвітлено в фонді Комітету службовців Всеросійської профспілки працівників радянських, громадських і торговельних підприємств та установ при уповноваженому Головного лісового комітету Промислового бюро в Україні (ф. 32) [16].

У фондах архівних наукових фондів рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України зберігаються різноманітні етнографічні матеріали теми. Фонд етнографічного товариства у Києві (ф. 33-3) містить інформацію про дерев'яні знаряддя обробки ґрунту (рискалі, рала, плуги), якими користувалися жителі Могилівської округи в кінці XIX – на початку XX ст. [17]. Зберігається тут і велика кількість рукописів статей відомих українських науковців. Серед них можна виділити ряд найбільш цінних для вивчення деревообробних ремесел. У фонді Етнографічної комісії (ф. 1-4) це стаття Я. Риженко «Українські скрині». В ній розкрито історію появи скринь на території України, їх функціональне і ритуальне призначення, технологію та матеріал виготовлення [18].

У фонді Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка (ф. 43-5) зберігається стаття Ю. Павловича «До питання еволюції ніжки в стільці та столи», у якій показано, на перший погляд незначне питання, прикріплення ніжок до ослонів і столів. Проте саме поглиблене вивчення окремих, навіть технічних питань і дозволяє скласти цілісну картину деревообробного ремесла [19]. Цей же фонд містить ілюстративний матеріал до статті Н. Заглади «Ярмо», зокрема це зображення ярем, окремих деталей до них і їх використання в господарстві [20]. Крім того у фонді віднайдено окремі статистичні дані про кустарні промисли Подільської губернії станом на 1912 р. Це здебільшого підсумки анкетного обстеження кустарних промислів, проведеного по всіх повітах, з вказуванням кількості зайнятих майстрів по кожному промислу [21].

При збиранні відомостей для дослідження, автором також були використані запитальники з уже згаданого фонду Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка про виготовлення саней та токарство і фонду В. Г. Кравченка (ф. 15) про дерев'яне хатне начиння [22, 23, 24].

Якщо узагальнити матеріал, віднайдений у фондах всіх обстежених архівів, можна говорити, що вони дають нам здебільшого економіко-статистичну інформацію, щодо деревооб-

робних кустарних промислів, яка відноситься до періоду кінця XIX – початку XX ст. Її використання при дослідженні усього комплексу деревообробних ремесел, дозволить простежити основні тенденції розвитку і показати їх характерні риси.

Важливими для дослідження теми є відомості, опубліковані в різноманітних економіко-статистичних збірниках та матеріалах переписів населення і зайнятих в дрібній промисловості. Протягом майже всієї другої половини XIX ст. подільський губернський статистичний комітет опублікував 37 «Оглядів Подільської губернії». Інформація щодо майстрів деревообробки (столярів, бондарів, токарів) подається у двох розділах «Промисли міського і сільського населення» та «Кустарне виробництво». Вона носить здебільшого статистичний характер і дає змогу простежити кількісні зміни серед осіб зайнятих деревообробкою, яких тут розділено на майстрів, найманих робітників і учнів. Звичайно, наведені в «Оглядах» дані не є абсолютно точними, адже вони збиралися державними чиновниками, які часто формально відносилися до цієї роботи, та і самі майстри боячись оподаткування намагалися приховати інформацію про свій промисел.

Перша спроба комплексного дослідження всього господарства Подільської губернії була ініційована Центральним Статистичним Комітетом Міністерства внутрішніх справ у 1871 р., для збирання матеріалів для майбутньої політехнічної виставки в Москві. Здійснювалась вона силами місцевих чиновників за спеціально розробленою інструкцією. Майстрів деревообробки у ній було віднесено до розділу «Дрібне виробництво і ручна праця», по якому слід було зібрати інформацію про форми промислу (з сім'єю чи найманими робітниками), описати де майстри беруть матеріал для нього, якими інструментами користуються, де і за якою ціною продають тощо. Тобто, розкрити фактичні відомості, а не просто статистичну інформацію, як у більшості «Оглядів Подільської губернії». Так, наприклад, при описі Гайсинського повіту зазначається, що в деяких селах селяни займаються виготовленням господарського реманенту:

возів, коліс, плугів, рал, борін, різноманітних бочок. Роботи виконують у власному господарстві з допомогою дітей віком від 15 років. Матеріал купують у поміщицьких лісах, а вироби продають за різними цінами, на ринках в сусідніх містечках [25, с. 64]. Однак часто описи не містили повних відповідей на питання інструкції і лише частково відображали стан кустарної промисловості, знову ж таки це залежало від сумлінності роботи самих чиновників, які часто просто вказували на відсутність в регіоні будь-яких промислів.

Важливими для розуміння ролі деревообробних промислів в житті населення та його місця серед інших промислів є опубліковані матеріали переписів населення. Перший такий перепис жителів Російської імперії було проведено у 1897 р., його матеріали, по Подільській губернії, були видані окремим томом. У ньому вміщені відомості про домашні промисли по повітах губернії, кількість зайнятих в них майстрів і членів їх сімей. Майстрами деревообробки тут названо бондарів, теслярів, стельмахів, столярів, токарів та майстрів кошикоплетіння, які тією чи іншою мірою були представлені у всіх повітах [26].

Наступний перепис населення на досліджуваній території було проведено вже у 1926 р. радянськими статистичними установами в п'яти подільських округах. По кожному з округів подавалася інформація про кількість майстрів деревообробки, членів сім'ї, які допомагали їм в роботі та найманих працівників [27]. Це був останній загальний перепис населення, висновки якого можна використовувати при дослідженні кустарних промислів.

У радянський період Центральним статистичним управлінням проводилися спеціальні переписи дрібної і кустарно-ремісної промисловості, матеріали яких допомагають у розкритті теми. Перше таке обстеження було проведено у 1925 р. і охопило всю територію України. На жаль, в ньому відображено дані лише про кількість кустарів по округах Подільської губернії та майстрів зайнятих обробкою дерева на території України [28]. Наступний перепис дрібної промисловості було проведено вже в кінці 1929 – на початку 1930 рр., в його опублікованих матеріалах, як і в по-

передньому переписі показано статистичні відомості в загальному по Україні. Зокрема, майстрів деревообробки тут розділено на тих, що займалися обробкою дерева, та які виготовляли дерев'яні засоби пересування [29]. Всі наступні спроби влади щодо проведення різного роду обліків і переписів, уже не містили окремих даних по кустарних промислах, адже після проведення колективізації їх існування уже не визнавалося.

Значну кількість інформації, щодо комплексу виробів з дерева, інструментів, якими вони виготовлялися, місцевості, на якій побутовували, вдалося дізнатися з колекцій різноманітних музеїв. Найбільш широко деревообробка на території Вінницької та Хмельницької областей представлена в фондах та експозиціях Національного музею народної архітектури і побуту в с. Пирогово (більше 750 одиниць збереження). Зібрані вони були під час багаторічних експедицій співробітників музею до досліджуваного нами регіону. Частина з них експонується в інтер'єрі подільських хат, представлених в музеї. Так, в хаті з с. Луги Чечельницького району Вінницької області, яке з давніх часів славилося майстрами деревообробки, зберігається унікальний ручний токарний станок, дев'ять орнаментованих ярем, мальована скриня та заготовки і вироби ложкарного промислу. Широкий спектр виробів з дерева, представлений і в інших хатах з Поділля, але звичайно найбільше їх зберігається в музейних фондах. Тут репрезентовано велику кількість інструментів столярів, бондарів, стельмахів, теслярів та значний асортимент їх виробів, від ложки до скрині.

У Вінницькому обласному краєзнавчому музеї серед експонатів з експозиції та фондів, зберігаються і подільські вироби з дерева. Тут особливу увагу привертає набір дерев'яних знарядь обробки ґрунту (рало, борона) та збору врожаю (коса з грабками, цїп, вила). В Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї вдалося зафіксувати дерев'яні вироби побутового вжитку розміщених в експозиції. В фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника опрацьовано значну частину комплексу виробів з дерева, серед яких і ножний токарний верстат.

Велику кількість інформації щодо деревообробних ремесел, можна почерпнути з музеїв університетів. В музеї етнології Поділля Вінницького педагогічного університету імені М. Коцюбинського зберігається багато експонатів, зібраних викладачами та студентами університету, фактично з усіх куточків Вінницької і частково Хмельницької областей. Щодо виробів з дерева, то тут представлено переважно дрібне господарське начиння, різноманітні маснички, ночовки, ступки, решета, хлібні лопати, коцюби тощо.

Багатим на дерев'яні вироби є також музей навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Зібрана в ньому колекція представлена бондарними, столярними інструментами та широким асортиментом господарського начиння. Також тут зберігається колекція фотографій з студентських експедицій, на яких часто зустрічаються зображення виробів з дерева та технологічні процеси їх виготовлення.

Окремі дерев'яні декоративні предмети з території Східного Поділля зберігаються в колекціях Національного музею українського народного декоративного мистецтва та Вінницького обласного художнього музею.

Під час проведення власних експедицій, автором також було досліджено збірки музейних кімнат сільських бібліотек, клубів та загальноосвітніх шкіл. Звичайно, що в більшості таких музеїв не ведеться належного обліку представлених в них предметів, який би значно полегшив роботу з ними. Але враховуючи те, що утримуються вони на ентузіазмі їх збирачів, сама можливість побачити вироби місцевих майстрів, які часто у господарствах місцевих жителів уже не збереглися, є неоціненною.

Загалом, матеріали усіх розглянутих музеїв дають змогу доповнити усні свідчення майстрів, адже не завжди вдається наочно побачити описувані ними вироби та інструменти, через те, що більшість майстрів уже давно не займаються своїм ремеслом. Разом з тим, з кожним роком майстрів, які б могли розповісти про традиційні аспекти деревообробництва на досліджуваній території, стає все

менше. Зрозуміло, що без прямих свідчень того ж бондаря чи столяра, неможливо розкрити їх ремесло. Тому автором залучено широке коло, як власних польових матеріалів, так і матеріалів експедицій, з приватного архіву В. А. Косаківського, що зберігається у фондах Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Отримані таким чином свідчення, дозволяють найбільш повно розкрити досліджувану тему. Адже лише дані мікроісторії, саме через безпосереднє спілкування з носіями традиційної культури, дають змогу глибше проаналізувати трансформацію деревообробних ремесел та їх вплив на життя кожної людини.

Під час власних експедицій автора вдалося віднайти дійсно унікальні постаті майстрів, які все життя займалися деревообробкою. Їх свідчення дають змогу прослідкувати основні зміни у функціонуванні деревообробних ремесел. Звичайно, більшість з них працювали в колгоспних плотнях, стельмашнях та майстернях, виготовляючи свої вироби для потреб колгоспу і частково на замовлення односельців. Як зазначали самі майстри, коли «розвалилися» колгоспи і з'явилася можливість виготовляти свої вироби для людей, то на них уже не було попиту, а сьогодні уже й здоров'я не дозволяє цим займатись.

Про найбільш самотніх знавців «своїх» справи хотілося б розповісти більш детально. Серед усіх майстрів, з якими нам вдалося поспілкуватись, на сьогодні активно продовжує виготовляти свої вироби, не зменшуючи асортимент, лише бондар з с. Маків Дунаєвського району Хмельницької області Шмігель Михайло Іванович, 1942 р. н. Навчився він цьому ремеслу від батька, будучи ще маленьким хлопчиком він допомагав йому в роботі. Михайло Іванович все життя пропрацював обліковцем у місцевому колгоспі, займаючись бондарством у власному господарстві, а після виходу на пенсію продовжив своє ремесло. Асортимент його виробів складала різних розмірів бочки та діжки, барилка і маснички («маслобійки»). Найкращим матеріалом для них майстер називає деревину дуба, «...но дуб треба дуже чистий, щоб був без всяких сучків». Його спочатку кололи, потім

сушили і лише тоді обтесували на клепку під шаблон, використовуючи для цього рубанок і спуст.

Найважчою технологічною операцією при виготовленні бондарних виробів було стягування клепки за допомогою металевого тросу, або мотузки. Михайло Іванович вдосконалив цю традиційну технологію бондарного промислу, самостійно розробивши верстат, на якому можна стягувати клепку, не прикладаючи значних зусиль. І взагалі, на сьогодні, більшу частину роботи майстер виконує уже на електроверстатах, лише згадуючи ті часи коли потрібно було все робити вручну. Він продовжує виготовляти свої вироби як на замовлення односельців, так і для жителів усіх сусідніх районів, і жалкує, що немає кому передати свої знання [30].

Багато майстрів, що займалися обробкою дерева в колгоспах, не обмежувалися виготовленням лише одного виду виробів. Працюючи для його потреб, вони часто виконували всю роботу, пов'язану з обробкою дерева. Таким майстром можна назвати Черватюка Степана Васильовича, 1940 р. н. з с. Жван Мурованокуролицького району Вінницької області. Людина з великим багажем знань, яка все життя пропрацювала в плотні, де він займався виготовленням та ремонтом широкого асортименту дерев'яних виробів: бочок, діжок, возів, саней, жолобів тощо. Зрозуміло, що більшість з них він виробляв для потреб колгоспу, рідше на замовлення односельців.

Степана Васильовича привів до колгоспної плотні випадок: повернувшись з служби в армії, він допоміг з ремонтом воза голові колгоспу, який побачивши його вправність, запропонував йому роботу в плотні, де він і пропрацював до пенсії. В своїй роботі він рідко користувався чиеюсь допомогою, хіба при гнутті обода або натягуванні шини. Він самостійно виготовляв воза за «три неділі», виконуючи при цьому і всю ковальську роботу, адже мав прибудовану до плотні кузню.

Майстер, обробляючи дерево, використовував традиційний набір власноруч виготовлених «станків»: колісницю (для набивання шпичь і натягування обода), кобилицю (для тесання шпичь і клепки), токарню (для то-

чіння ступіць). Також він користувався різноманітними інструментами: сокирами, стругами, долотами, шершебками, рубанками, фуганками, уторниками, свердлами ручної роботи тощо.

При спілкуванні з Степаном Васильовичем вдалося записати детальну інформацію про конструктивні частини воза і саней, спосіб і матеріал їх виготовлення. Найважчим процесом при цьому він називає виготовлення колеса, для якого спочатку треба було зігнути ободи, попередньо їх розпаривши у спеціальній «ободарні», потім виточити ступіцю, видовбати і висвердлити в ній отвори для шпичь і букші, забити в ступіцю шпичі і натягнути на них обід, а в кінці ще й натягнути металеву шину.

На сьогодні Степан Васильович уже не виготовляє свої вироби, хоча ще декілька років до нашої експедиції він виготовив на замовлення два воза. На жаль, маючи ще сили до роботи, він нею уже не займається через відсутність попиту серед односельців [31].

В с. Виноградне Мурованокуролицького району Вінницької області проживає найдосвідченіший серед усіх опитаних майстрів – Гаманюк Федір Денисович, 1925 р. н. Асортимент його виробів був дуже широким і різноманітним: вози, сани, бочки, діжки, відра, ложки, сита, ночви, столи, лави, вікна, двері. Розповів він нам і про скрині, які сам виготовляв, і про дерев'яного плуга, якого ще пам'ятає з дитинства.

Роботу з деревом Федір Денисович розпочав в Німеччині, де три роки пропрацював в столярні, під час Другої світової війни. Повернувшись додому він перекваліфікувався і продовжив роботу в колгоспній плотні. Тут майстер уже обслуговував потреби колгоспу, а в своїй домашній плотні виготовляв вироби для власного господарства та на замовлення односельців.

У колгоспі він найбільше виконував стельмашну роботу, адже треба було обслуговувати «сорок пар тягла». При виготовленні колеса, зазначає Федір Денисович, спочатку потрібно було виточити на ножному токарному верстаті ясіньову колодку, в якій потім необхідно висвердлити, спочатку звичайним свердлом, а

потім лопатнем отвір під металеву букшу. Раніше, як згадує майстер, колесо могли робити і без букші. Для гнуття ободів в колгоспі була побудована спеціальна «ободарня», яка мала вигляд викопаної в землі ями з закиданими землею дерев'яними стінками, в яку закладали заготовки для обода, і парили з допомогою нагрівання котла з водою. Котел розташовували таким чином щоб пар заходив всередину ободарні.

Федір Денисович підкреслює, що значно простішими у виготовленні були зимові засоби пересування – господарські або «залубні» сани. Для звичайних саней знаходили в лісі природно загнутого біля кореня граба, якого використовували на полози. В полози надовбували копили, поверх яких накладали оплени, а за поміст слугувала плетена ліска.

У своїй домашній плотні майстер виготовляв для односельців діжки, бочки, скрині та ночви. Для виготовлення діжки чи бочки він використовував клепку з колотого дуба «розколене воно уже в бік не піде, а як різане, то може намокнути і розколотись». Обтесавши клепку на «лаві», Федір Денисович складав її в нижній обруч і скручував за допомогою мотузки або цепа, скріплюючи усе металевими обручами. Потім «фторніком» нарізав спеціальний паз – «фтор», розділивши його циркулем шість раз «і складається туди дно, тихенько раз, раз, обруч насаджується і бочка готова».

Для скрині майстер використовував липове або грушове дерево. Вона мала звужену до dna форму, з плоским віком та з оковкою металом по кутах. За домовленістю з замовником скриня могла покриватися «купованими ла-

ками», а «раніше ковані були, кучері такі вигинали». Для видовбування ночов він використовував деревину верби. Цей процес не вимагав широкого набору інструментів. Спочатку заготовку ззовні обтесував за допомогою сокири, надаючи необхідної форми, а потім теслом видовбував середину.

На початку ХХІ ст. Федір Денисович уже не виготовляє свої вироби через похилий вік, та вважаючи, що на сьогодні вони уже нікому не потрібні. Навіть сам майстер у власному господарстві використовує їх лише як місткість для зберігання корму для худоби [32]. Звичайно, крім вищезгаданих, автором опитано ще значну кількість майстрів деревообробки і осіб, які користувалися в побуті їх виробами. Отримані відомості будуть використані безпосередньо при написанні детального дослідження.

Загалом, як бачимо, різноманітні вироби з дерева відігравали досить важливу роль в житті українського населення Поділля. Їх використання значно полегшувало селянський побут. І хоча на сьогодні більшість дерев'яних виробів вийшли з ужитку та були замінені промисловими зразками, в минулому вони становили значну частину комплексу матеріальної культури.

Отже, розглянувши широкий комплекс джерел, можна зробити висновок про наявність достатньої бази для вивчення деревообробних ремесел на території Східного Поділля. Дослідження яких, в перспективі, дозволить поповнити вже зібраний етнографічний матеріал для видання ґрунтовного всеукраїнського дослідження цього важливого аспекту матеріальної культури.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області, ф. р. 3419, оп. 1, спр. 9, арк. 64.
2. Там само, ф. р. 3881, оп. 1, спр. 15, арк. 5-6.
3. Там само, ф. р. 4933, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
4. Там само, ф. р. 991, оп. 2, спр. 134, арк. 81-104.
5. Там само, ф. р. 154, оп. 1, спр. 42, 213 арк.
6. Там само, ф. р. 489, оп. 1, спр. 411, арк. 66.
7. Там само, ф. р. 992, оп. 1, спр. 538, арк. 18 об.
8. Там само, ф. р. 1882, оп. 1, спр. 6, арк. 318.
9. Державний архів Хмельницької області, ф. р. 735, оп. 1, спр. 69, арк. 8.
10. Там само, ф. р. 856, оп. 1, спр. 605, 578 арк.
11. Там само, ф. р. 856, оп. 1, спр. 631, 123 арк.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 533, спр. 183, арк. 31-34.
13. Там само, ф. 442, оп. 534, спр. 282, арк. 396.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 828, оп. 1, спр. 327, арк. 229.

15. Там само, ф. 337, оп. 3, спр. 2780, арк. 90-92.

16. Там само, ф. 32, оп. 3, спр. 35, арк. 28.

17. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України, ф. 33-3, спр. 38, 9 арк.

18. Там само, ф. 1-4, спр. 319, 34 арк.

19. Там само, ф. 43-5, спр. 167, 20 арк.

20. Там само, ф. 43-5, спр. 184, 10 арк.

21. Там само, ф. 43, спр. 448, 29 арк.

22. Там само, ф. 43, спр. 97, арк. 57-59.

23. Там само, ф. 43, спр. 97, арк. 63.

24. Там само, ф. 15, спр. 107, 23 арк.

25. Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношениях / Под редакцией Н. Голицына. – Каменец-Подольский: Тип. губерн. управления, 1873. – 243 с.

26. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Подольская губерния / Под ре-

дакцией Н. Тройницкого. – СПб.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. – Т. 32. – 306 с.

27. Всесоюзная перепись населения 1926 г. УССР. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1930. – Т. 29 – 522 с.

28. Мелкая и кустарно-ремесленная промышленность СССР в 1925 г.: предварительные итоги. – М.: Типография Транспечати НКПС Пролетарское слово, 1926. – 160 с.

29. Мелкая промышленность СССР по данным всесоюзной переписи 1929 г. – Москва-Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1933. – Вып. 1. – 199 с.

30. Запис Б. Сауляка 28.06.2013 р. в с. Маків Дунаєвського району Хмельницької області від Шмигеля Михайла Івановича, 1942 р. н.

31. Запис Б. Сауляка 16.08.2012 р. в с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області від Черватюка Степана Васильовича, 1940 р. н.

32. Запис Б. Сауляка 10.08.2012 р. в с. Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області від Гаманюка Федора Денисовича, 1925 р. н.

Богдан Сауляк

Источники к изучению деревообрабатывающих ремесел Восточного Подолья

В статье на основе как ранее опубликованных, так и впервые привлеченных в научный оборот сведений отображается комплекс источников, к изучению деревообрабатывающих ремесел Восточного Подолья. Основное внимание обращено на архивные и собственные полевые материалы автора, как наиболее информативные.

Ключевые слова: *источники, деревообработка, ремесла, полевые материалы, музейные коллекции, архивы, Восточное Подолье.*

Bogdan Saulyak

Source base to the studying of woodworking crafts of East Podolia

This article deals with the complex of sources to studying of woodworking crafts in East Podolia. The paper is based on information previously published, as well as on the data, involved to the scientific circulation for the first time. The main attention is paid to the archival and author's field materials that are the most informative for the research.

Key words: *source base, woodworking, crafts, field data, museum collections, archives, East Podolia.*